

Фахритдин Хантович ХУДАЙНАЗАРОВ,
Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот
маркази
Ҳадисишунослик бўлими етакчи мутахассиси

ҲАДИС РОВИЙЛАРИ ИСМЛАРИНИ ЎРГАНИШ ҲАҚИДАГИ КИТОБЛАР

КНИГИ ПО ИЗУЧЕНИЮ ИМЕН РАССКАЗЧИКОВ ХАДИСОВ

BOOKS ON STUDYING THE NAMES OF HADITH NARRATORS

Аннотация: Ушбу мақолада ҳадис ровийлари исмларини ўрганиш ҳақида сўз юритилади. Ҳадис ровийлари исмларини ўрганиш доир. мисоллар келтирилиб, бу борадаги баъзи таҳлиллар берилади.

Калит сўзлар: Ровий, куня, муъталиф, мухталиф, санад, муттафиқ, муфтарик, муташобех, ривоят, муҳаддис.

Аннотация: Эта статья посвящена изучению имен рассказчиков хадисов. Приведены примеры изучения имен рассказчиков хадиса и дан некоторый анализ в этой области.

Ключевые слова: рассказчики хадиса, куня, муъталиф, мухталиф, Санад («опора»), муттафиқ, муфтарик, муташобех, Передача хадисов, мухаддис.

Abstract: This article is devoted to the study of the names of the narrators of the hadith. Examples of studying the names of hadith narrators are given and some analysis is given in this regard.

Key words: narrators, agnomens (kunya), homographic–heterophonic (muʼtalif wa mukhtalif), isnād, name different–identity narrator (muttafiq wa muftariq), name different–father–or–son narrators (mutashabih), Transmission, muhaddith.

Муҳаддис олимлар ҳадисларни таҳлил этиш ва уларни аниқ ривоят этилишини таъминлаш учун инсоният тарихида мисли кўрилмаган

улкан ишларни амалга оширганлиги диққатга сазовордир. Бу жараёнда шахсларнинг ички ва ташқи ҳолатлари имкон даражасида мукаммал ўрганилган. Натижада ўрта асрда ҳадис илмига тегишли кўплаб илмлар юзага келган. Биргина ровийларнинг ўзига тегишли илмлар сони ўттизга етиши қайд этилган. Ана шундай илмий йўналишлардан бири ровийларнинг исм ва куняларига бағишланган эди. Ҳадис ровийларининг минг-минглаб санокда бўлганлигини ҳисобга олсак, олимларнинг бу борадаги илмий изланишларининг қанчалик меҳнат ва диққат, нозик фаросат ва омонатдорлик талаб этилиши маълум бўлади. Қуйида ушбу илм тарихидан олинган қисқача лавҳа билан танишишимиз мумкин бўлади.

Баъзи ровийлар лақаблари билан ё кунялари билан машҳур бўлган. Ҳадис санадида уларнинг исмлари очик айтилмасдан ё баъзида очик айтилиб, баъзида ғафлатда қолиб, ё бошқа вақт лақаб ё куня билан аталиб келган. Ноаниқлик бўлмаслиги ва бир ровий гоҳ куняси ва гоҳо исми билан аталганда икки киши деб гумон пайдо бўлмаслиги учун, куня ё лақаб билан танилган ровийни исмини ё исми билан танилган ровийни куня ё лақабини баён қиладиган китоблар кўзга ташланиб қолди. Шу сабаб “Кутубул асмо вал куно вал алқоб” (Исmlар, кунялар ва лақаблар китоби) китобларини таълиф қилиш юзага келди.[7.183] Ҳадис ровийларининг кўплиги ровийларнинг исмлари ва кунялари, бирон қабила ва шаҳар ё касбга нисбат беришликда иттифоқ ва ихтилофларни кўпайишига олиб келди. Ўртадаги ихтилофни манъ қилишлик учун исmlар, кунялар ва лақаблардан ихтилофли ва иттифоқли эканини ажратадиган китоблар ёзила бошланди. Мана шу муттафиқ ва муфтарик китобларидир. Муттафиқ ва муфтарик дейишдан икки киши ё кўпроқ кишиларни бир исmlда лафзда ва хатда, масалан, Халил ибн Аҳмад исmlда 6 киши, Аҳмад ибн Жаъфар ибн Ҳамдон исmlда 4 киши бир асрда иттифоқ бўлганлиги билинади.

Шу сабаб исм ва кунялар масаласида бир қанча йўналишдаги китоблар юзага келди. Қуйида уларга мисол келтирамиз.

1. Муъталиф ва мухталиф (Бир-бирига яқин, аммо фаркли) исmlар ҳақидаги китоблар.

Муъталиф – ровийларнинг исмлари, лақаблари, кунялари ва насабларининг ёзувда бир хил бўлиши.

Мухталиф – ровийларнинг исмлари, лақаблари, кунялари ва насабларининг ўқишда ҳар хил бўлиши.

Муъталиф ва мухталифдан мақсад Саллом (ва Салом) (سلام), Абу Амр Ас-Сайбоний (أبو عمرو السيباني) ва Абу Амр Аш-Шайбоний (أبو عمرو الأشيباني), Абу Ҳамза (أبو حمزة) ва Абу Ҳамрага (أبو حمرة) ўхшаш хатда иттифоқ қилиниб, лафзда ихтилофли исмлар ва уларни ажратиш олиш тушинилади.

2. Муташобеҳ (Бир-бирига ўхшаш) исмларига оид китоблар. Уларда иккита ровий: Язид ибн Асвад (يزيد ابن اسود) ва Асвад ибн Язидга (اسود ابن يزيد), яъни исм ва насабда ўхшаб, ота ё болани исми олдин ё кейин келишида ихтилофли бўлиб келган [2, 863]. Иккала ровий (أبو حمزة) Абу Ҳамза ва (أبو حمرة) Абу Ҳамрага ўхшаб, бир асрда яшаб, бир шайхдан ривоят қилиши муташобеҳ ва муттафиқ исмларни ажратишда қийинчилик туғдиради. Иккала ровий ҳам машҳур саҳоба Ибн Аббосдан ривоят қилишган. Ромаҳурмузий: “Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ҳадис ривоят қилган ровийларни ичида Абу Солиҳ куняси билан иштирок этганларнинг сони 20 тага етади” [1, 782], дейди. Муҳаддисларга донолик ва зийракликни берган узоқ изланишлар, уларга исмларни ажратиш қобилиятини шакллантирди. Ровийлар исмларини билиш бобида таълиф этилган китоблар кўпайди. Бу бобга муаллифларни қизиқиши ошди. Натижада “Исмлар ва кунялар ва лақаблар” номли китоблар юзага эди. Бу китоблар хижрий 4-аср бошида таълиф этилганди. Узоқ вақтлардан буён исмларни забт этиш ва ажратиш қийинчилиги пайдо бўлганлигидан, “Илмур рижол” (Ровийларни билиш илми) бобида китоб тасниф этиш бошланиб кетди. Китоблар нашр этила бошлагандан ярим аср ўтиб, “Ал-муъталиф вал мухталиф” (Бир-бирига яқин, аммо фарқли) китоблари таълиф этилди. Кейинчалик Хатиб Бағдодий (463/1071) “Ал-муттафиқ вал муфтарик” (Бир-бирига иттифоқдош ва тескари) ва “Ал-муташобеҳ” (Бир-бирига ўхшаш) китобларини тасниф

этди. Замон ўтиши билан уламолар маҳорати сайқалланиб борарди.

Таъкидлаш лозимки, ҳадиснинг ишончлилигини аниқлашда бу илмнинг ўрни катта. Масалан:

1. Исмда шерик бўлган бир жамоат ровийларни бир киши деб гумон қилинмайди.

2. Бир исмда шерик бўлганларнинг орасини фарқлаш мана шу илм орқали билинади.

Мисол учун, иккита бир исмли одам бўлиб, улардан биттаси сиқо, иккинчиси заиф бўлади, агар шу илмни билмаса, сиқони заифга чиқариб, заифни сиқога алмаштириб қуйиши мумкин.

Бу мавзуда қуйидаги муаллифлар китоб битиб:

1. Али ибн ал-Мадиний (ваф. 234/849): “Ал-куно” (Кунялар китоби) номли китоб таълиф этган.

2. Аҳмад ибн Ҳанбал (ваф. 241/856): “Китобул асмо вал куно” (Исмлар ва кунялар китоби) китобини тасниф этган. [8]

3. Имом Ал-Бухорий (ваф. 256/871): “Ал-куно” (Кунялар китоби) номли китоб таълиф этган. Китоб “Ат-таъриху ал-кабир” (Буюқ тарих) китобининг бир қисми бўлиб, унда исми билан эмас, кунялари билан танилган ровийлар номини зикр этган. Китоб алифбо ҳарфларига асосан тартибланган. [9]

4. Абу Исо Муҳаммад ат-Термизий (ваф. 279/892): “Китоб ул-асмо вал-куно” (“Исмлар ва кунялар китоби”).

5. Абу Аҳмад Ал-ҳасан ибн Абдуллоҳ Ал-Аскарӣ (ваф. 382/992) “Тасҳифотул муҳаддисийн” (Муҳаддисларга назар солиш). Доктор Маҳмуд Ал-Майза тадқиқ қилиб нашрдан чиқарган. [10]

6. Доракутний (ваф. 385/995) “Ал-муъталиф вал мухталиф”. Доктор Мувафиқ Абдуллоҳ тадқиқида нашр этилган.

7. Абулвалид Абдуллоҳ ибн Муҳаммад Ал-Қуртубӣ ибн Ал-Фарзӣ номи билан машҳур (ваф. 403/1013). “Ал-Муъталиф вал мухталиф” ва “Муштабихун нисбати” (Бир-бирига ўхшашлар нисбаси) китобларини таълиф этди.

8. Абдулғани ибн Саъид Ал-Аздӣ (ваф. 409/1018). “Ал-Муъталиф вал мухталиф фи асмоир рижол” (Ровийлар исмида муъталиф ва мухталиф исмлар) ва “Муштабихун нисбати”

(Бир-бирига ўхшашлар нисбаси) китобларини таълиф этди. Иккала китоб ҳам Ҳиндистонда Илоҳободда 1327-ҳижрийда(1909-мелодий) Муҳаммад Муҳиддин Ал-Жаъфарий Ал-Зайний нафақасига чоп этилган.[5]

9. Абу Саъд Аҳмад ибн Муҳаммад Ал-Молиний (ваф. 412/1021). “Ал-муъталиф вал мухталиф”.

10. Абулқосим Яҳё ибн Али Ал-Ҳазрабий, Ибн Аттаҳон номи билан машҳур (ваф. 416/1025).

Ҳадис ровийлари исмларини ўрганиш фанини ривожланишига беқиёс ҳисса қўшганлар.

Хулоса ўрнида шуни айтмоқчимизки, ҳадис ровийлари исмларини аниқлаштириш илми ҳадисларга нотўғри маъно бериш, унга енгил назар солиш каби камчиликларни бартараф этишда ниҳоятда катта ўрин тутган. Бу илм кейинчалик кенгая бориб, ровийларнинг таржимаи ҳоллари батафсил битилган минглаб жилдлардан иборат асарлар туркумини вужудга келтирди. Бу эса ўз навбатида нафақат ҳадис илми, балки ижтимоий-гуманитар фанлар ривожига ҳам улкан ҳисса қўшди. Ҳар қандай илм ёки хабарда шахснинг ўрнини таҳлил этиш малакасини долзарб масала сифатида кун тартибига қўйиб, буни атрофлича асослаб берди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Қози Ҳасан ибн Абдурахмон Ромаҳурмузий. ал-Муҳаддис ал-Фосил байнар ровий вал войй. Байрут,1983.
2. Усмон ибн Абдурахмон,Абу Амр,Такийиддин Ибн Салоҳ. Маърифату анвои улумил ҳадис. (Муқадиммату ибн Салоҳ).Байрут,1986.
3. Саъдулмулк Абунаسر Али ибн Ҳиббатуллоҳ ибн Жаъфар ибн Мокуло. ал-Икмол фи рафъил иртиёби анил муъталиф вал мухталиф минал асмой вал куно вал алқоб.Ливан,1990.
4. Абу Бакр Аҳмад ибн Али ибн Собит ал-Хатиб Бағдодий. Ал-муъталиф такмилатул мухталиф. Қоҳира,2019.
5. Абу Муҳаммад Абдулғани ибн Саид ал-Аздий. Ал-Муъталиф вал мухталиф фи асмой нақлатил ҳадиси ва асмой обоихим ва аждодиҳим. Байрут,2007.
6. Абу Али ал-Ҳусайн ибн Муҳаммад ал-Ғассоний. Такйидул муҳмал ва тамизул мушқал. Мағриб,1997.
7. Акрам ибн Зиё Умарий.Бухусун фи тарихи суннатил мушараффати.Мадина,1994.
8. Абу Абдуллоҳ Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Ҳанбал ибн Ҳилол ибн Асад аш-Шайбоний.Асомий вал куно ли имом Аҳмад ибн Ҳанбал ривоята ибниҳи Солиҳ.Қувайт,1985.
9. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ибн Иброҳим ибн Муғйра ал-Бухорий. Ат-таъриху ал-кабир.Байрут,1971.
10. Абу Аҳмад ал-Ҳасан ибн Абдуллоҳ ибн Саъид ибн Исмоил ал-Аскарӣй. Тасҳифотул муҳаддисийн.Қоҳира,1982.